

UOT 343.1

Faiq AĞAYEV

Bakı Dövlət Universitetinin
 “İnsan hüquqları və informasiya hüququ”
 UNESCO kafedrasının müəllimi
 e-mail: faig_agayev@yahoo.com

PROSESSUAL HÜQUQLAR CİNAYƏT PROSESİ İŞTİRAKÇILARININ HÜQUQİ STATUSU KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: cinayət prosesi, hüquqlar, prosesual status, iştirakçılar, milli normalar, beynəlxalq normalar.

Ключевые слова: уголовный процесс, права, процессуальный статус, участники, национальные нормы, международные нормы.

Keywords: criminal trial, rights, procedural status, participants, national norms, international standards.

Prosesual hüquqlar” kateqoriyası daha universal və daha geniş olan “insan hüquqları” kateqoriyası ilə ayrılmaz qarşılıqlı əlaqədədir. Belə demək olarsa, birinci kateqoriya ikinci kateqoriyanın tərkib elementidir.

İnsan hüquqlarına hörmət prinsipi insan hüquqları, əsas azadlıqları, demokratiya və qanunun aliliyini özündə ifadə etməklə, beynəlxalq xarakterə malikdir. Bundan əlavə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin tərkib hissəsidir. Ümumiyyətlə, insan hüquqlarının müdafiəsi haqqında ayrı-ayrı normalar beynəlxalq hüquqda müəyyən tarixi əhəmiyyətə malikdir. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra insan hüquqlarının müdafiəsi və onlara əməl edilməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Hətta bunun davamı olaraq, beynəlxalq hüququn yeni bir rəhbər başlanğıcının – “insan hüquqlarına hörmət” prinsipinin meydana gəlmə zərurəti hiss olunmağa başladı. Həmin prinsip

ümumi formada BMT Nizamnaməsində təsbit edilmiş və sonradan ATƏM-in 1975-ci il Helsincki Yekun Aktında beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərindən biri kimi əks olunmuşdur [1, s. 16]. Şəxsiyyətin hüquqları (azadlıqları), o cümlədən, prosesual hüquqları, onun vəzifələri ilə birlikdə şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasıdır. Prosesual hüquqlar, bir qayda olaraq, prosesual qanunvericilikdə təsbit edilmiş olsa da, onların əsas ideyaları Konstitusiyada və beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə öz əksini tapır. Bəzi hüquq və azadlıqların Konstitusiyada, digərlərinin cari qanunvericilik vasitəsilə təsbit edilməsinin bir sıra səbəbləri vardır:

- 1) bu hüquq və azadlıqların insan və cəmiyyət üçün mühümlüyü;
- 2) insana məxsus olan hüquq və azadlıqların ilkin, təbii və ayrılmaz xarakterli olması;
- 3) konstitusiya (əsas) hüquq və azadlıqlarının aliliyi, həyatın bu və ya digər sahəsinə aid olan başqa hüquq və azadlıqların onlardan törəməsi;
- 4) əsas hüquq və azadlıqların hər bir insana və vətəndaşa, yaxud hər bir vətəndaşa məxsus olması;
- 5) əsas hüquq, azadlıq və vəzifələrin ümumiliyi, yəni onların istisnasız hər kəs üçün bərabərliyi və vəhdəti;
- 6) əsas hüquq, azadlıq və vəzifələrin vətəndaşın iradəsindən asılı olaraq əldə edilməməsi və əldən alınmaması;
- 7) onların dövlətin bütün ərazisində qüvvədə olması [5, s. 86-87].

Professor M.S. Qəfərov qeyd edir ki, şəxsiyyətin hüquqları (qanuni mənafeələr, vəzifələr, hüquqi məsuliyyət və s. kimi bir sıra digər elementlərlə yanaşı) şəxsiyyətin hüquqi statusunun tərkib elementidir. Cinayət-prosessual status (məntiqlə, prosessual hüquqlar məhz cinayət-prosessual statusun tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir – müəllif) cinayət-prosesi iştirakçılarının hüquq-mühafizə orqanlarının simasında dövlətlə bütün mümkün əlaqə və münasibətlərinin əks etdirilməsidir, cinayət-prosessual qanunvericiliyin normalarında ifadə olunur və ona dövlət tərəfindən təminat verilir. Cinayət-prosessual statusun strukturuna şəxsiyyətin ümumi-hüquqi statusunun bütün elementləri daxildir, lakin onların xüsusiyyətləri cinayət mühakimə icraatı ilə konkretləşdirilmədən və sıx əlaqədən ibarətdir [4, s. 262].

Göründüyü kimi, prosessual hüquqlar öz subyektlərinin statusu ilə sıx əlaqədərdir, bəzən subyektin statusu konkret prosessual hüququn mövcudluğunu şərtləndirir, bəzən isə subyektə konkret prosessual hüququn verilmiş olması, onun müəyyən status qazanmasının göstəricisi kimi çıxış edir. Odur ki, biz, prosessual hüquqların məzmunu məsələsinə məhz bu hüquqların subyektlərinin statusu kontekstindən baxmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Fikrimizcə, cinayət prosesində diqqət yetirilməli olan ilk subyekt cinayət təqibinə məruz qalan şəxsdir. Biz, “cinayət təqibinə məruz qalan şəxs” ifadəsi ilə qüvvədə olan qanunvericilikdə “şübhəli şəxs” və “təqsirləndirilən şəxs” hesab edilən subyektləri əhatə etməyən çalışırıq. CPM-in 90-cı maddəsində şübhəli şəxsin, 91-ci maddəsində isə təqsirləndirilən şəxsin xeyli sayda prosessual hüququ nəzərdə tutulmuşdur, lakin zənn edirik ki, bu subyektlərin prosessual hüquqlarının mahiyyətini açmaq üçün heç də həmin hüquqların hamısını sadalamağa ehtiyac yoxdur. Belə ki, cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin prosessual hüquqları arasında əsas yeri “ədalətli məhkəmə araşdırması” hüququ tutur desək, yəqin ki yanlışdır. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının bir maddəsində, yəni 6-cı maddədə təsbit edilmiş olsa da, implisit xarakteri və geniş şərh olunma potensialı

hesabına özündə milli hüquq mənbələrində təsbit edilmiş çoxsaylı hüquqları birləşdirir. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ demokratik cəmiyyətdə elə əhəmiyyətli yer tutur ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinin məhdud şərhli bu maddənin məqsəd və təyinatına uyğun ola bilməz [8].

Konvensiyanın 6-cı maddəsinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu maddədə nəzərdə tutulan təminatlar təkcə məhkəmə baxışı mərhələsində deyil, həm məhkəməyə qədərki (məsələn, ibtidai istintaq), həm də məhkəmədən sonrakı (məsələn, apellyasiya icraatı) mərhələlərə tətbiq edilir [13].

Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinin cinayət prosesi üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, hər kəsə ona qarşı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əgər müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququ verir. Başqa sözlə, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsi milli hüquqda cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin prosessual statusunun müəyyən edilməsi üçün “təməl” rolunu oynayır.

Məhkəmələrin qanun əsasında yaradılmış olmasını tələb edən 6-cı maddənin 1-ci bəndinin predmeti və məqsədi ondan ibarətdir ki, demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin təşkili icra hakimiyyətindən asılı olmasın və parlamentin qəbul etdiyi qanunlarla tənzim edilsin. Lakin, bu, o demək deyildir ki, məhkəmələrin təşkili məsələsində icra hakimiyyətinin normativ aktlarının qəbulu yolverilməzdir. 6-cı maddənin 1-ci bəndi tələb etmir ki, qanunvericilik orqanı bu sahədə hər bir məsələni rəsmi parlament aktı vasitəsilə ətraflı tənzim etsin, əgər qanunvericilik orqanı ən azı məhkəmə sisteminin təşkilatı strukturunu müəyyən edərsə, bu məhkəmənin qanun əsasında yaradılmış olması üçün kifayət edir.

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ mühakimə icraatının müstəqil məhkəmə tərəfindən aparılmalı olmasını vurğulayır. Qeyd edilməlidir ki, məhkəmə üzvlərinin icra hakimiyyəti tərəfindən təyin edilməsi faktı öz-özlüyündə Konvensiyanın 6-cı maddəsinin pozuntusunu yaratmır [15]. Bununla belə, məhkəmənin müstəqil hesab edilə bilməsi üçün, onun qeyri-məhkəmə orqanla-

rı tərəfindən dəyişdirilməsinə yol verilməyən məcburi qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır [10].

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tərkib hissəsi kimi qərəzsiz məhkəmə tərəfindən mühakimə olunmaq hüququna gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, adətən qərəzsizlik mənfə və ya qərəzli münasibətin olmadığını bildirsə də, qərəzsizliyin olması, yaxud əksinə, olmaması Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə uyğun olaraq müxtəlif üsullarla yoxlanıla bilər. Bu baxımdan konkret işdə konkret hakimin şəxsi mülahizələrini əks etdirən subyektiv yanaşma ilə qərəzsizlik məsələsində hər hansı şübhələri aradan qaldırmaq üçün yetərli təminatların olub-olmadığını müəyyən edən obyektiv yanaşma arasında fərq qoymaq olar [16].

Konvensiyanın 6-cı maddəsi hər kəsə işinin ağlabatan müddətdə araşdırılması hüququnu təmin edir. Bu təminat ədalət mühakiməsini onun səmərəliliyinə və ona olan inama xələl gətirə bilən gecikdirmələrə yol vermədən həyata keçirməyin vacib olduğunu göstərir [12]. Bu təminatın məqsədi məhkəmə araşdırmasındakı bütün tərəfləri məhkəmə prosesinin həddən artıq uzadılmasından müdafiə etməkdir [18].

Məhkəmə iclasının açıq keçirilməsi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun mühüm xüsusiyyətidir. Məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirilən araşdırmanın 6-cı maddənin 1-ci hissəsində qeyd edilən açıq xarakteri tərəfləri ədalət mühakiməsinin məxfi, nəzarətsiz qaydada həyata keçirilməsindən qoruyur. Aşkarlıq ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə şəffaf xarakter verməklə 6-cı maddənin 1-ci hissəsinin məqsədinə nail olmağa kömək edir ki, həmin məqsədin təmin edilməsi istənilən demokratik cəmiyyətin əsas prinsiplərindən biridir [6].

Əvvəldə qeyd edildiyi kimi, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ implisit xarakterlidir, yəni o, öz məzmununda 6-cı maddənin 1-ci hissəsində adı çəkilməmiş bir sıra hüquqları da ehtiva edir. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin pre-sedent hüququnun təhlili göstərir ki, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ özündə məhkəməyə müraciət etmək [14], işə təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə baxılması [9], susmaq və ya özü

üçün əlverişli olmayan ifadələr verməkdən imtina etmək [11], tərəflərin bərabərliyi [7], mühakimə icraatının çəkişmə xarakterli olması [17], məhkəmə qərarlarının əsaslandırılmalı olması [19] kimi hüquqları da birləşdirir.

Bundan başqa, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 2-ci hissəsi təqsirsizlik prezumpsiyası kimi əsas prosessual hüquqlardan birini nəzərdə tutur. Həmin maddəyə əsasən, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

Nəhayət, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü hissəsi cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxsin malik olduğu minimal hüquqların sistemini müəyyən edir. Həmin hüquqların sistemində aşağıdakılar aiddir.

Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir kəs ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq hüququna malikdir. Nəzərdən keçirilən hüquqla əlaqədar iki əsas məqama diqqət yetirilməlidir: şəxs ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında dərhal və ətraflı məlumatlandırılmalıdır; bu məlumatlandırma şəxsin başa düşdüyü dildə həyata keçirilməlidir. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir kəsin öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququ vardır. Cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta malik olmaq hüququnun təminatları zamanı bir sıra meyarlar: işin faktiki halları, işin mürəkkəblik dərəcəsi, iş üzrə icraatın mərhələsi və s. nəzərə alınmalıdır. Ən əsas meyar kimi isə cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin müdafiəçi ilə təmin edilməsi vaxtı çıxış edir. Cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək hüququ da onun minimal hüquqlarındandır. Vəkilə malik olmaq hüququ 6-cı maddənin 3-cü hissəsinin “b” bəndi ilə də təmin edilir, lakin həmin maddənin 3-cü hissəsinin “c” bəndi ilə təmin olunan vəkilə malik olmaq hüququ daha geniş hüquqdur və özündə tək

cə müdafiəyə hazırlıq imkanını deyil, bütün icrat boyu vəkil yardımından faydalanmaq imkanını ehtiva edir. Cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin minimal hüququ hesab edilən hüquqlardan biri də əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə lehinə olan şahidləri çağırmaq və onları dindirməyə nail olmaq hüququdur. Nəhayət, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 3-cü hissəsinin “e” bəndi məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşməyən və ya bu dildə danışıq bilməyən təqsirləndirilən şəxsin tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək hüququnu nəzərdə tutur [2, s. 125-131]).

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda sadalanan minimal hüquqlar Avropa Konvensiyasında cinayət təqibinə məruz qalmış şəxslər üçün təsbit edilmiş yeganə hüquqlar deyildir, xatırlatmaq yerinə düşər ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi cinayət təqibi nəticəsində, yəni tutulma və ya həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi ilə əlaqədar azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslərin minimal hüquqlarının tamamilə müstəqil sistemini nəzərdə tutur [3, s. 124-131].

Cinayət prosesində cinayət təqibinə məruz qalmış şəxsin prosessual hüquqları qədər cinayətdən zərər çəkmiş şəxsin prosessual hüquqları da önəmli və əhəmiyyətlidir. Cinayət təqibinə məruz qalmış şəxs kimi, cinayətdən zərər çəkmiş şəxsin də hüquqları milli hüquq normalarından ziyadə beynəlxalq-hüquqi normalarla tanınır.

Məsələn, “Zorakı cinayətlərin qurbanlarına vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında” 24 noyabr 1983-cü il tarixdə Strasburq şəhərində imzalanmış və Azərbaycan Respublikasının da 17 mart 2000-ci il tarixdə qoşulduğu Avropa Konvensiyasına əsasən, zorakı cinayət qurbanlarına zərərin əvəzinin ödənilməsi digər mənbələrdən mümkün olmadıqda, qəsdən törədilən zorakı cinayət nəticəsində fiziki vəziyyətinə və sağlamlığına ciddi ziyan vurulmuş şəxslərin, eləcə də, belə cinayətin nəticəsində vəfat etmiş şəxslərin himayəsində olan şəxslərin dövlətdən kompensasiya almaq hüququ vardır.

BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən 40/34 sayılı qərarla təsdiq edilmiş və 29 noyabr 1985-ci il tarixdə qəbul edilmiş “Cinayət və hakimiyyət-

dən sui-istifadə qurbanları üçün ədalət mühakiməsinin əsas prinsipləri haqqında” Bəyannaməyə əsasən, cinayət qurbanlarının ədalət mühakiməsi mexanizmlərinə müraciət edə bilmək (onlardan istifadə edə bilmək) hüququ və onlara dəymiş zərərin əvəzinin milli qanunvericilik əsasında tez bir zamanda kompensasiya edilməsi hüquqları təmin edilməlidir. Bəyannamənin daha bir xüsusiyyəti cinayət qurbanlarının əmlak hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar olaraq restitusiya institutuna geniş yer verməsidir. Belə ki, Bəyannamənin 8-11-ci bəndlərinin müddəalarına əsasən, müvafiq hallarda hüquq pozucuları, yaxud onların davranışı üçün məsuliyyət daşıyan üçüncü şəxslər cinayət qurbanlarına, onların ailələrinə, yaxud himayələrində olan şəxslərə ədalətli restitusiya təqdim etməlidirlər. Bu zaman restitusiya dedikdə, mülkiyyətin (qanunsuz olaraq ələ keçirilmiş) geri qaytarılması, yaxud vurulmuş zərər və ya ziyanın əvəzində ödəmələrin həyata keçirilməsi, viktimizasiya nəticəsində çəkilmiş xərclərin əvəzinin ödənilməsi, xidmətlərin göstərilməsi, hüquqların bərpa edilməsi və s. başa düşülür.

BMT-nin 21 iyul 2004-cü il tarixli, 2004/27 sayılı qərarla təsdiq edilmiş “Cinayətlərin qurbanı və şahidi olmuş uşaqlar üçün ədalət mühakiməsinə dair Rəhbər Prinsiplər”də göstərilir ki, hər bir uşağın yaşamaq və mövcudluğunu davam etdirmək, eləcə də istənilən növdən olan məhrumiyətdən, sui-istifadədən və ya qayğısız qalmaqdan, o cümlədən fiziki, psixoloji, əqli və emosional sui-istifadələrdən və laqeyd münasibətdən müdafiə olunmaq; fiziki, əqli, ruhi, mənəvi və sosial inkişafı üçün zəruri olan ahəngdar inkişaf etmək və həyat səviyyəsini qoruyub-saxlamaq; öz sözləri ilə öz görüşlərini, mülahizələrini və fikirlərini bildirmək, qərarların, xüsusilə də onun həyatına aid olan qərarların, o cümlədən istənilən məhkəmə araşdırması zamanı verilən qərarların qəbul edilməsində iştirak etmək, imkanları, yaşı, intellektual inkişaf səviyyəsi və inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə müvafiq olaraq fikirlərinin qəbul edilməsinə nail olmaq kimi hüquqları vardır.

Qeyd edilən beynəlxalq-hüquqi sənədlərlə yanaşı, milli qanunvericilik – CPM də cinayətdən zərər çəkmiş şəxsin xeyli sayda prosessual hüququnu təsbit etmişdir: ittihamın mahiyyətini bil-

mək; ifadə vermək; izahat vermək; cinayət işinə əlavə olunması və məhkəmə iclasında tədqiq edilməsi üçün materiallar təqdim etmək; etirazlar etmək; vəsatətlər vermək; məhkəmə istintaqı başlananadək hər an onun xüsusi ittihamçı qismində tanınmasını tələb etmək; ibtidai istintaq başa çatdığı, o cümlədən cinayət işinin icraatına xitam verildiyi andan işin materialları ilə tanış olmaq, ona aid zəruri sənədlərin surətlərini çıxarmaq; birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin iclaslarında və işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək; təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin qərarlarından və hərəkətlərindən, o cümlədən hökmdən və məhkəmənin digər qərarlarından apellyasiya, kassasiya və ya əlavə kassasiya şikayəti vermək və s.

Cinayət mühakimə icraatında prosesual hüquqlara malik olan daha bir subyekt mülki iddiaçıdır. Cinayət prosesində mülki iddiaçı cinayət nəticəsində ona dəymiş maddi, mənəvi və ya fiziki ziyanın əvəzinin ödənilməsini ərizə formasında tələb edən və səlahiyyətli orqan tərəfindən prosesual qərarın qəbul edilməsi ilə cinayət işinə mülki iddiaçı qismində buraxılmış fiziki və ya hüquqi şəxsdir. Mülki iddiaçı verdiyi iddianı müdafiə etmək məqsədi ilə CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada bir sıra prosesual hüquqları həyata keçirir. Bununla belə, həmin hüquqların mülki iddiaçı üçün ən spesifik "cinayət prosesinin istənilən anında iddiadan imtina etmək" hüququdur (CPM-in 89.4.19-cü maddəsi). Mülki iddiaçı cinayət mühakimə icraatının hər hansı bir mərhələsində, öz iradəsindən asılı olaraq, verdiyi mülki iddiadan imtina edə bilər. Mülki iddiadan məhkəmə istintaqı başlanana qədər imtina edilərsə, mülki iddia vermiş şəxsin cinayət prosesində mülki iddiaçı kimi iştirakına da xitam verilir. Mülki iddiadan məhkəmə istintaqı başladıqdan sonra imtina edildikdə, məhkəmə öz yekun qərarında mülki iddianın rədd edildiyini göstərir. Mülki iddiadan imtina yazılı şəkildə edilməlidir, həmçinin, protokolla rəsmiləşdirilməlidir. CPM-in 186-cı maddəsinin müddəalarına əsasən, cinayət mühakimə icraatı zamanı mülki iddia vermiş şəxs məhkəmə hökm çıxarmaq üçün müşavirə otağına gedənədək cinayət təqibi üzrə icraatın istənilən anında digər şəxslərin hüquqları və qanu-

ni mənafeləri pozulmursa, iddiadan imtina etməyə haqlıdır. Mülki iddiadan imtina etmək hüququna mənafeyin müdafiəsi üçün prokuror tərəfindən mülki iddia verilməmiş şəxslər də malikdirlər. Əsas məsələ isə ondan ibarətdir ki, təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən mülki iddiadan imtina edilməsinin qəbulu cinayət mühakimə icraatı zamanı mülki iddia üzrə icraata xitam verilməsinə səbəb olur və müvafiq şəxsləri cinayət mühakimə icraatında təkrar iddia vermək hüququndan məhrum edir.

Mülki iddiaçının mövcud olduğu prosesdə mülki cavabdehin də olması qaçılmazdır. CPM-in 93.1-ci maddəsində mülki cavabdehə verilmiş anlayışa görə, cinayət prosesinin gedişi zamanı haqqında verilmiş iddia ilə əlaqədar təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi nəticəsində vurulmuş maddi ziyana görə qanunla üzərinə maddi məsuliyyət qoyula biləcək şəxs mülki cavabdeh qismində tanınır. CPM-in 183.2-ci maddəsində də qeyd edilir ki, cinayət mühakimə icraatı zamanı mülki iddia təqsirləndirilən şəxsə və ya onun əməlinə görə üzərinə əmlak məsuliyyəti qoyula bilən şəxsə verilir. Mülki cavabdehlə mülki iddiaçının əksər prosesual hüquq və vəzifələri eynidir, çünki onlar çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilən cinayət mühakimə icraatının iki, bərabər hüquqlu tərəfləridir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyin çəkişmə prinsipinə əsaslanması tərəflərin hüquq bərabərliyini təmin edən balansın bütün normalarda, xüsusilə də, cinayət prosesinin ayrı-ayrı tərəflərindən çıxış edən və müdafiə etdikləri maraqlara görə qarşı-qarşıya duran subyektlərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən normalarda ciddi şəkildə gözlənilməsini tələb edir ki, mülki iddiaçı və mülki cavabdehin də hüquq və vəzifələrini müəyyən edən cinayət-prosessual normalar bu qaydadan istisna deyildir. Bununla belə, CPM-in 93.4-cü maddəsində sadalanan hüquqlardan ikisi sırf mülki cavabdehə xas olan prosesual hüquqdur: ona qarşı verilmiş iddianın təmin olunması məqsədi ilə könüllü olaraq pul, qiymətli kağız və qızıl-zinət əşyalarını müvəqqəti saxlanılması üçün dövlət bankına təhvil vermək (CPM-in 93.4.5-ci maddəsi) və cinayət prosesinin istənilən anında mülki iddianı qəbul etmək (CPM-in 93.4.20-ci

maddəsi). Göründüyü kimi, bu spesifik hüquqlar mülki cavabdehin könüllü olaraq mülki iddianı qəbul etmək və onu ödəmək imkanları ilə bağlıdır. Mülki iddianı qəbul etmə dedikdə, mülki cavabdehin ona qarşı irəli sürülmüş iddia tələbinin qanuni olduğunu etiraf etməsi, onu ödəməyə hazır olmasını bildirməsi başa düşülməlidir. Mülki iddianın həm tam olaraq, həm də onun bir hissəsinin qəbul edilməsinə yol verilir. Mülki cavabdeh, mülki iddianı qanuni saydığı hissədə və məbləğdə qəbul etməsini elan etməyə haqlıdır. Təcrübədə bəzən cinayət prosesi gedişatında təqsirləndirilən şəxs tərəfindən mülki iddianın sırf müdafiə taktikası mülahizələrinə görə qəbul edilməsi hallarına rast gəlinir. Belə hallarda, adətən, cinayət işi üzrə icraatın tez başa çatmasına, bu zaman “əlavə” yüngülləşdirici hallara malik olmaq məqsədi ilə iş üzrə həm də mülki cavabdeh

kimi çıxış edən təqsirləndirilən şəxs mülki iddiaçı ilə tələsik olaraq barışıq sazişi bağlamağa və bundan öz vəziyyətinin yüngülləşdirilməsi üçün istifadə etməyə çalışır. Belə hallarda, bir qayda olaraq, barışıq sazişində müvafiq ödəmələrin gələcəkdə ediləcəyi barədə öhdəliklər götürülür, lakin cinayət işi üzrə arzu edilən nəticə əldə edildikdən sonra təqsirləndirilən şəxs həmin ödəmələri etmir. Belə neqativ hallarla mübarizə üçün qanunvericilik cinayət prosesində bağlanmış barışıq sazişinin şərtlərinin mülki mühakimə icraatı qaydasında təmin edilməsinə təminat verir, çünki hüquqi mahiyyətinə görə, barışıq sazişi mülki cavabdeh üçün konkret öhdəliklər yaradır və həmin öhdəliklərin realizəsi qanunla təmin edilir. Məhkəmə təcrübəsində belə hallara mütəmadi olaraq, rast gəlmək mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Dərslik. Bakı, 2009, 490 s.
2. Xəlilov F.Y. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ kontekstində cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin minimal prosessual hüquqları haqqında / Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının hüquq elminin və təhsilinin inkişafında rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, 2 cildə, I cild, Bakı, 5 may 2015-ci il, s. 125-131.
3. Xəlilov F.Y. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi kontekstində azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslərin minimal hüquqları / Ümummilli lider H.Ə. Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə və AMEA FHİ-nin 70 illiyinə həsr edilmiş “Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları” mövzusunda VI Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 5-6 may 2016-cı il, s. 124-131.
4. Qəfərov M.S. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqi vəziyyəti: nəzəri və təcrübi məsələlər. Bakı: Qanun, 2008, 340 s.
5. Nağıyev F.T. Konstitusiya hüququ. Mühazirə mətnləri. Yenidən işlənmiş və təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri. Bakı: Qanun, 2014, 240 s.
6. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Axsen Almaniyaya qarşı* iş üzrə 8 dekabr 1983-cü il tarixli qərarı.
7. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *De Haes və Gijsels Belçikaya qarşı* iş üzrə 24 fevral 1997-ci il tarixli qərarı.
8. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Delkur Belçikaya qarşı* iş üzrə 17 yanvar 1970-ci il tarixli qərarı.
9. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Ekbatani İsveçə qarşı* iş üzrə 26 may 1988-ci il tarixli qərarı.
10. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Findli Birləşmiş Krallığa qarşı* iş üzrə 25 fevral

1997-ci il tarixli qərarı.

11. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Funke Fransaya qarşı* iş üzrə 25 fevral 1993-cü il tarixli qərarı.

12. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *H. Fransaya qarşı* iş üzrə 24 oktyabr 1989-cu il tarixli qərarı.

13. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *İmbroşa İsveçrəyə qarşı* iş üzrə 24 noyabr 1993-cü il tarixli qərarı.

14. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı* iş üzrə 21 fevral 1975-ci il tarixli qərarı.

15. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Le Kompt Belçikaya qarşı* iş üzrə 23 iyun 1981-ci il tarixli qərarı.

16. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Preysak Belçikaya qarşı* 1 oktyabr 1982-ci il tarixli qərarı.

17. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Ruis Mateos İspaniyaya qarşı* iş üzrə 23 iyun 1993-cü il tarixli qərarı.

18. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Stoqmüller Avstriyaya qarşı* iş üzrə 10 noyabr 1969-cu il tarixli qərarı.

19. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Van de Hurk Niderlanda qarşı* iş üzrə 19 aprel 1994-cü il tarixli qərarı.

Файг Агаев

Процессуальные права в контексте правового статуса участников уголовного процесса

Права, свободы человека и гражданина являются непосредственно действующими. Они определяют смысл, содержание, применение законов, деятельность законодательной, исполнительной власти, местного самоуправления и обеспечиваются правосудием. Все реализующие свой правовой статус субъекты уголовного процесса должны знать свои права и обязанности. В обеспечение этой идеи от государственных органов и должностных лиц, осуществляющих уголовный процесс, требуется разъяснить участвующим в деле лицам их права, обязанности и ответственность, а также обеспечить возможность осуществления этих прав. Права и обязанности разъясняются всем вовлекаемым в сферу уголовного процесса субъектам.

Faiq Agayev

Procedural rights in the context of legal status of participants of criminal trial

The rights and freedoms of the person and the citizen are directly acting. They define sense, maintenance and application of laws, activity of legislative and executive power, local government and are provided with justice. All subjects of criminal trial realizing the legal status have to know the rights and duties. In ensuring this idea from the public authorities and officials conducting criminal trial it is required to explain to the persons of their right, a duty participating in business and responsibility and also to provide a possibility of implementation of these rights. The rights and duties are explained to all subjects involved in the sphere of criminal trial.